

SZABÓ ANDRÁS: „BIZONTALAN HELYEKEN BÚDOSUNK”. SZENCI MOLNÁR ALBERT A MAGYAR ÉS AZ EURÓPAI SZELLEMI ÉLETBEN

Dunaszerdahely–Komárom, Lilium Aurum–Selye János Egyetem Tanárképző Kar, 2011 (Monographiae Comaromienses, 4), 247 l.

Szabó András kötete a Szenci Molnár Albertről szóló, a *Napló* (SZENCI MOLNÁR Albert *Naplója*, s. a. r., szerk. SZABÓ András, Bp., Universitas, 2003 [Historia Litteraria, 13]) közreadása után folytatott újabb kutatásainak összegzése, szélesebb művelődéstörténeti kontextusba rendezése. Az egyes írások már mind napvilágot láttak folyóiratokban, gyűjteményes kötetekben; egybeszerkesztve mégis többet adnak pusztán összegüknél, eszmetörténeti monográfiává állnak össze. A kötet centrális, folyamatosan hivatkozott terminusa a késő humanizmus; e korszakfogalom tudománytörténeti vonatkozásait SZABÓ András egy korábbi tanulmányában részleteiben is vizsgálta (*Késő humanizmus: Egy irodalomtörténeti korszakmegjelölés háttéréről = Mozgó Világ: Tanulmányok a hatvanéves Kulín Ferenc tiszteletére*, Bp., Ráció, 2003, 235–247); főhősének szellemi teljesítménye, nemzetközi kapcsolatrendszere e háttér előtt bontakozik ki plasztikusan. A monográfia újdonsága abban áll, hogy Szenci Molnár Albertet mint az élő irodalmi régiség alkotóját mutatja be, akinek pályája a ma embere számára is tanulságos és elgondolkodtató modellt kínál. A tudós zsoldárfordító érdekes és izgalmas személyisége mindig is a figyelem középpontjában állt, részint a magyar reformáció művelődés- és irodalomtörténetében játszott kulcsszerepe, részint a hazai

értelmiségi pályaképtől eltérő, szokatlan életútja okán (személyessége, folytonos önreflexiója Bornemisza Péterrel rokonítja). Az utóbbi években azonban nem csupán a magyar irodalomtörténet frekventált alakja (elég, ha Imre Mihályt, P. Vásárhelyi Juditot, Horváth Ivánt, Viskolcz Noémit, Szentpéteri Mártont említjük), de a nemzetközi, főként a német humanizmus-kutatás figyelmét is felkeltette.

„*Bizontalan helyeken búdosunk*” – a monográfia címe idézet a Vizsolyi Bibliából („Mindez ideig mind éhezünk, mind szomjúhozunk, mezítelenek vagyunk, arcul veretünk, és bizonytalan helyeken búdosunk”, 1Kor 4, 11). Szenci Molnár Albert zürichi bibliájának margójára is ezt a sort írta fel (169), ugyanúgy mottóként szerepeltette tehát, mint kései monográfusa. Szabó András nagy leleménnyel olvassa ki a *Napló*ból és a levelezésből, hogy az állandó frusztráció, menekülés és aggodalom metaforája a „búdosás”. Molnár Albert maga viszonylag ritkán, azonban hangsúlyos helyeken él a kifejezéssel (a CVII., a CIX. valamint a CXIX. zsoldárban kétszer). A terminus megérdemelne egy alapos fogalomtörténeti feldolgozást (nemcsak nála, más szerzőknél is).

Szabó András a könyv bevezetőjében, *A szenci molnár fia* című fejezetben arra hívja fel a figyelmet, hogy Molnár Albert ellentmondásosabb személyiség volt, mint

azt a reformációt kevésbé ismerők gondolhatják: „a néprajzosok tudják, de az irodalomtörténészek ez ideig nem nagyon vettek tudomást arról, hogy a molnárok nem voltak a társadalom elfogadott és kedvelt tagjai, s ez nemcsak nálunk volt így, hanem egész Európában is. [...] Így lett a 17. század végére a református teológus Molnárból az ördög által megkísértett molnárfi – a szenci molnár fia.” (9–10.) Ennek következtében alakult ki az a nézet, amely a középkori Faust-értelmezésekkel kapcsolja össze Szenci Molnár nevét. Másik meghatározó jellemzője az életútjának a folyamatos vándorlás, a röghöz nem kötöttség, a nyughatatlanság, az egzisztencia szétदारabolódása, szétforgácsolódása, melyek nyomán munkássága is jól meghatározható szakaszokra bontható.

Ezt a szakaszolhatóságot követi a monográfia szerkezete is. Az első nagy részben Szabó András a 2003-as *Napló*-kiadás kísérőtanulmányát adja közre (kiseb változtatásokkal, s egy Szenci Molnár Albert álmairól szóló fejezet közbeiktatásával), a másodikban a bujdosó író tudományos tevékenységének nemzetközi kapcsolataira vetít fényt, a harmadik részben pedig Heidelberg ostromától (1622) a hazaköltözésig vizsgálja hőse életútját és munkásságát.

Szabó András részletes tartalmi elemzését adja Szenci Molnár diáriumának, mely közel áll az önéletírás műfajához, mivel nem naponta vezetett írásműről, hanem gyakran akár egy évnvi visszaemlékezés utólagos rögzítéséről van szó. Vizsgálja a napló recepcióját is, felvetve, hogy az hatással lehetett Szenci Molnár fiatalabb barátjára, Miskolci Csulyak Istvánra, valamint Kanizsai Pálfi Jánosra és Pápai Páriz Ferencre is. A fejezet végén a hazai

naplókutatás fontosságára hívja fel a figyelmet (13–22), ami az én-elbeszélések körüli nemzetközi kutatások fellendülése idején valóban időszerű feladat.

Szenci Molnár Albert bujdosása, azaz folyamatos vándorlása Strassburgból való menekülésével kezdődik, ekkor kezdi el írni naplóját. Szabó kiemeli a *Napló* iskolatörténeti fontosságát, amikor a strassburgi belső egyetemi felekezeti harcot vizsgálja. A harc az evangélikusok javára dőlt el (1596. augusztus 26.), ezért Molnárnak menekülnie kellett. Németországból Svájcba távozik, ahol sikerült felvennie a kapcsolatot a nagy református teológussal, Kálvin genfi utódjával, Théodore de Bèze-zel, és találkozott ifj. Wolfgang Musculusszal is, akinél látott egy arcképgyűjteményt. (Valószínűleg itt kapott inspirációt arra, hogy a későbbiekben saját arcképét is elkészíttesse az *Institutio* fordításakor.) Svájcban itáliai körútra indult, járt Loretóban és Rómában. A szerző beszámol arról, hogy feltehetőleg Pázmány Péterrel is találkoznia kellett Molnár Albertnek, mivel egy időben voltak Rómában, de valószínűleg nem vettek egymásról tudomást, noha mindketten koruk nagy íróegyeniségei lettek. Itáliai körutazása során erősödött meg Szenci Molnárnban végérvényesen a kálvini reformáció melletti elköteleződése (32–40).

A bujdosás metaforája Szenci Molnár Albertnél egyértelműen önreflexív mozzanatok összessége, Szabó András ezt emeli ki hősenek leánykérési históriáiból. A három szerencsétlenül végződő udvarlási procedúra – talán nem is annyira meglepő módon – Szenci Molnárnál is heves fiziológiai tüneteket vált ki (megesett, hogy rángatózó rohamai miatt ágyához kellett kötözni). Felépülése után Molnár nem

kortársainak mindennapjait éli tovább (azaz nem megy haza, nem helyezkedik el egy település lelkészeként stb.), hanem Németországban marad, és a szellemi munkába menekül (ez is a „bujdosás” egyik válfaja). Ezzel a döntéssel egzisztenciális szempontból az utolsó reménytől is megfosztja magát, hiszen itthon, képzett egyházi értelmiségiként könnyebben található volna házasársat magának, mint külföldön, biztos jövedelem, anyagi háttér híján. Magánélete azonban végül 1612-ben mégis révbe ért, ugyanis feleségül vette Kunigunda Ferinariát, aki révén rokoni kapcsolatba került a Luther családdal is. Molnár Albert volt az első nyugati peregrinus, aki külföldön házasodott meg, és Apácai Csere János kivételével később is alig találunk erre példát.

Az *Álmok, előjelek, jóslatok és betegségek* című fejezetben a szerző kitér az álom–valóság összefüggéseire, ismertetve a Molnár *Loci communes*ében található *Somnia et eorum interpretatio* (Álmok és magyarázatok) című részt, melyről azt állítja, nem a középkori misztikus álomfejtéséről van itt szó, hanem ok-okozati összefüggések láncolatáról. Az álmok fejtegetésének tudományát talán anakronisztikusnak tarthatnánk Molnár esetében, de vajon mi lehet az oka annak, hogy – akár a *Napló*ban kimondottan, akár kimondatlanul – bizonyos álmok a jövődöben beteljesedni látszanak? Szabó ezt a jelenséget Michel Foucault szignatúra-fogalmával magyarázza: „a jövőbeli eseményeknek előjelei vannak, amelyeket egy jó fizionómus vagy akár egy tapasztalt ember is értelmezni tud” (27). Az bizonyos, hogy Molnár Albert azért jegyezte fel az álmait, mert komoly jelentőséget tulajdonított nekik. Viszont ezek a leírások igen rövi-

dek, így a modern pszichológia módszerei nem alkalmasak az álmok megfejtésére; igazolódni látszik Carl Gustav Jung véleménye, aki szerint az álomfejtésre nincs meghatározott recept, azaz „minden egyes ember saját személyisége és helyzete határozza meg az álom értelmét” (27–28). Mindazonáltal Szenci Molnár kora gyermekének mutatkozik, amennyiben neveknek és a (misztikus-transzcendens) álmoknak kitüntetett szerepet juttat saját életében. Példa lehet erre a *Napló* 1617. évi első és negyedik feljegyzése, melyben Marie Magdalene nevű lánya haláláról számol be. A fogadalmak ugyancsak lényegesek voltak Szenci Molnár Albert számára. Közismert (a *Dictionary* előszavából), hogy Molnárt egy Johannes Pappusnak tett fogadalom vezette a szótár elkészítésére. Ez lendítette át az udvarlási bukások okozta válságon, majd a nagy mű 1604-ben megjelent Nürnbergben, talán példát adva Matthias Martiniusnak és Georg Pasornak is saját szótáraik kiadásához (65–72).

A monográfia második részében Szabó András a harmincéves háború előtti német késő humanista értelmiség kapcsolatrendszerét, Molnár Albert szellemi környezetét vázolja fel. Szabó ezt a még békés időszakot „a vihar előtti utolsó pillanatnak”, „egy eltűnt, elsüllyedt világ képének” nevezi (114). Tétélesen beszél a strassburgi és herborni szótár- és lexikonirodalom kezdetéről, a genfi zoltárok korabeli német és magyar fogadtatásáról (Szenci Molnár Albert fordításairól), a könyvnyomtatási kultúráról (Frankfurt am Main-i, nürnbergi, herborni nyomdászokról), Johann Textor és Szenci Molnár viszonyáról. A német reformátusok magukévá tették a genfi zoltároskönyvet, melyet Szenci Molnár

Albert is ismert (sőt, 1593 és 1596 között a tiltás ellenére énekelt) és lefordított, ugyanis legfontosabb feladatának tartotta ellátni egyházát és nemzetét magyar nyelvű kézikönyvekkel. Hatása közismerten felmérhetetlenül nagy volt a későbbi korok irodalmára; SZENTMÁRTONI SZABÓ Géza csak egy példát emelt ki a sok közül (*Kölcssey Hymnusa a CXXX. genfi zsoldár dalmára = Szabó G. Zoltán 60. születésnapjára*, Bp., Balassi–MTA Irodalomtudományi Intézet, 2003, 23–24). Szabó András bizonyítja, hogy „Szenci Molnár zsoldárai nélkül a magyar irodalom egy pótolhatatlan darabja válna a feledés martalékává” (79). A sok jeles személy közül, akikkel Molnár Albert találkozott, ketten különleges figyelmet érdemelnek: Johannes Kepler, a világhírű csillagász és Martin Opitz, a költő. Opitz volt az az irodalmár (és egyben egy évig gyulafehérvári főiskolai tanár), aki az anyanyelvű német irodalom intézményesülését programszerűen megfogalmazta.

Szabó András a könyv harmadik részében leírja Heidelberg ostromát, melyben feltehetően meghalt Molnár két éves kislánya, Erzsébet Kunigunda is. Szenci Molnár *Mindennemű háborúság ellen* című költeményét 1603 és 1606 között szerzegette, és a zsoldárok 1607-es első kiadásában jelent meg először. Szabó értékelése szerint ez a vers Molnár Albert „egyik legfontosabb munkája, egyfajta ars poeticája” (134), melyre a keskeny út–tágas út képi megjelenítésével az *Institutio*-fordítás 1624-es címlapján is visszautal majd. Szenci Molnár Albert késő humanista műveltségének és filozófiájának talán legszebb és legtipikusabb megjelenési formája a fent említett Kálvin-fordítás, melynek címlap-

ját elemzi a monográfiaszerző, felhasználva a hazai és nemzetközi emblematikai szakirodalmat. Szabó András megállapítja a címlapon szereplő Fides-ábrázolás előképét, Jan Pietersz Saenredam holland művész festményét, melytől csak apró változtatásaiban tér el a fordítás címlapján található. Szabó a címlap több hasonló előképét is azonosítja.

Szenci Molnár Albert Magyarországon megjelent művei közül Szabó András a bekecsi templomszentelésre szerzett antológiáját (*Consecratio templi novi*, 1625) ismerteti. A templom azért különösen fontos a magyar egyház- és felekezettörténet szempontjából, mert aránylag sok belső felirat (bibliai idézet) volt festve falára, melyeket a frissen hazatért író lejegyzett. Molnár a humanista utazók szokása szerint járt el, már korábban is cselekedett hasonlóan, amikor *Naplójában* megörökítette a loretoi templom falán olvasható szövegeket. Molnár Albert műveiből érdekes többre jutunk, hiszen a templom csak huszonöt évig szolgálhatta gyülekezetét, mert 1637-ben a törökök a környező vidékkel egyetemben elpusztították.

Szabó András filológiai és esztétikai vizsgálódásai markáns arcú rajzoknak ki. Hőse egyszerre félt a magányosságtól és a társadalmi megállapodottságtól, egyszerre emésztették egzisztenciális problémák és a haza iránti szenvedélye – a honvágy, a hazától való távollét is lehet a „bujdosás” egyik fontos aspektusa. A szerző monográfiává összeálló újabb tanulmányai meggyőzően mutatnak rá, hogy az örök bujdosó Szenci Molnár Albert a modern értelmiségi létforma és életérzés egyik első magyar képviselője.

Horváth Csaba Péter

**EMLÉKEZET ÉS DEVÓCIÓ A RÉGI MAGYAR IRODALOMBAN.
A KOLOZSVÁRI BABEŞ–BOLYAI TUDOMÁNYEGYETEM
MAGYAR IRODALOMTUDOMÁNYI TANSZÉKE ÁLTAL SZERVEZETT
NEMZETKÖZI KONFERENCIA ELŐADÁSAI, 2006. MÁJUS 24–27.**

Szerkesztette Balázs Mihály és Gábor Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó–
Bolyai Társaság, 2007 (Egyetemi Füzetek, 3), 619 l.

Az *ego-dokumentum* neologizmusának megalkotója, Jacques Presser holland történész a kifejezéssel olyan szövegeket definiált, melyekben egy állandóan jelenlévő író és leíró *émmel*, néha *óvel* szembesülhetünk. Egy másik meghatározásában úgy fogalmazott, hogy a terminus technicus azokat a dokumentumokat jelöli, amelyekben az *ego* szándékosan vagy véletlenül fedi fel vagy rejti el magát. Winfried Schulze, a téma alapművének számítató *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte* című 1996-os tanulmánykötet szerkesztője úgy árnyalta a definíciót, hogy az ego-dokumentumoknak tartalmaznia kell az egyén önképét a családján, a közösségén belül, az országában vagy társadalmi környezetében, továbbá attitűdjét ezekkel a rendszerekkel, illetve a rendszerek változásaival szemben. Presser és Schulze meghatározásai olyan szövegtípusokra irányították rá a figyelmet, melyeket korábban nem vizsgált az irodalomtudomány, s mintegy járulékos haszonként új inspirációt adtak a forráskutatásnak is. Ennek eredményeképp az 1990-es években egyre-másra jelentek meg Nyugat-Európában azok a monográfiák és tanulmánykötetek, melyek irodalomtörténész, történész, kultúrantropológus, sőt pszichológus szerzői módszertanilag szakítottak bizonyos szövegtípusok pozitívista szemléletű beskatulyázottságával, s én-dokumentumként vizsgálták akár a boszorkányperek vallatási jegyzőkönyveit is. A téma sokrétűsége

ma is felszínen tartja az ilyen irányú kutatásokat, s az újabb és újabb források feltárása mellett immár a tapasztalatok nyomán kikristályosodott elméletek, modellek applikációja is mindinkább megfigyelhető. A Kolozsvárott 2006 májusában megrendezett *Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban* című, kitűnően szervezett, gazdag és emlékezetes szakmai kiegészítő programokkal színesített konferencia, illeszkedve a nyugat-európai áramlathoz, a hazai „emlékezet-kutatás” eredményeinek bemutatását tűzte ki céljául, s az ennek nyomán Gábor Csilla és Balázs Mihály szerkesztésében megszületett, 37 tanulmányt tartalmazó kötet igen sokszínű helyzetjelentést ad a kutatási paradigma hazai alkalmazásáról.

Azt már a tartalomjegyzék alapján megállapíthatjuk, hogy az idevágó kutatások rendkívül szerteágazóak. A kötetben szó esik a késő-középkori mnemotechnikai eljárásokról, a középkori és kora újkori kegyességi irodalom használati módjairól, a protestáns mártírológia magyarországi kialakulásának mozzanatairól, az önéletírások én-reprezentációjáról, a napló különös megjelenési formáiról éppúgy, mint az emlékezet és a felejtés vagy az emlékezet és a mítoszalkotás összefüggéseiről. A feldolgozott források is ennek megfelelően változatosak: elveszettek hitt Porcsalmitól (Szentpéteri Márton), mindezidáig ismeretlen önéletírásról (J. Újváry Zsuzsanna), misszilis levelekről (Szelestei

N. László), kalendáriumokról (Dukkon Ágnes, Papp Kinga), naplókról (Szabó András, Szabó András Péter, Kovács Sándor), önéletírásként értelmezhető króniká-ról (Maczelka Csaba) egyaránt olvasha-tunk. Sajnos e rövid recenzió keretein belül nincs lehetőségünk arra, hogy min-den egyes tanulmányt tételesen bemutat-sunk, ezért csupán rövid ízelítőt adhatunk a kötet gazdag anyagából.

Keszeg Vilmos előadása egy sajátos ego-dokumentum-fajtára, az ún. torony-gomb-iratokra irányította rá az irodalom-történészek figyelmét. Régóta ismert tény, hogy építéskor vagy renováláskor a temp-lomtornyok gömbjébe gyakorta különböző iratokat helyeznek el, s ily módon maga a gömb egyfajta időkapszulaként funkcionál. „A toronygombirat az emlékirat és a törté-neti irodalom kategóriájába sorolódó szö-vegtípus. Egy helyi közösség, egy telepü-lés történelmét, vagy annak epizódjait örökíti meg, s ebben határolódik el az emlékirat formáitól, valamint a történeti irodalomtól. A történelemmel szemben az események kiválasztásában és láttatásában a helyi társadalom perspektíváját, érdekeit érvényesíti. Szerkesztése feltételezi a kö-zösség múltjára emlékeztető források számbavételét, a múlt történetének meg-szerkesztését, a múlt és a jelen összekap-csolását, a helyi történések tágabb törté-nelmi-társadalmi kontextusba helyezését.” (106.) A tanulmány jelentősége nemcsak abban áll, hogy egy kevésbé ismert forrás-csoportot emel be a kutatásba, egyúttal létrehozva annak adatbázisát, hanem ab-ban is, hogy a szövegek elemzése során rávilágít az interdiszciplináris (néprajzi és művelődéstörténeti, irodalomtörténeti) vizs-galati eljárások hasznára és jelentőségére.

A kötet meghatározó jelentőségű kon-tribúciója Balázs Mihályé, aki nemcsak Ecsedi Báthory István meditációinak kuta-tásához kínál új szempontokat, a meditáci-ók kéziratban maradásának lehetséges okait tárja fel, különös tekintettel az egyé-ni kegyesség és a közösségi hitgyakorlás konfliktusára. A tanulmányt olvasva azon-ban különös játéknak lehetünk tanúi: Ba-lázs az Ecsedi Báthory-szövegek szegedi kiadásának történetét bemutatva, illetőleg a meditációk oktatása során szerzett ta-pasztalatait összegezve, saját, ma már felülbírált álláspontjára és nézeteire reflek-tálva lényegében maga is ego-dokumentu-mot ír.

Roppant tanulságos R. Várkonyi Ág-nesnek a szövegkiadás koronként változó tendenciáit és az ezzel kapcsolatos vitákat is bemutató cikke II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatorisa* kapcsán, melynek már műfaji meghatározása is súlyos kihívást jelentett, nem beszélve a vallásos-önfel-táró-meditációs részeihez való viszony kialakításáról. Sokáig kérdés volt, hogy szabad-e „az idők folyamán a szentek glóriájával” megtisztelt Rákóczi hibáit vagy bűneit az olvasók tudomására hozni, szabad-e lerombolni a fejedelem személye köré épített mítoszt. A kommunizmus éveiben a *Confessio* spirituális részeit mi-nősítették magyar fordításban közölhetet-lennek, mondván, hogy az „elmélkedések a »történeti leírásoktól idegen«, érthetetlen részletek, a vallásos misztika világába vezetnek. A bűnök leírásai pedig sértik a »hazafiúi érzést«, a Rákócziról kialakított »kegyeleti képet.«” (178.) R. Várkonyi a szöveg antik és keresztény szimbólumai-nak kibontásával, összefüggéseik feltára-sával éppen erre a szétválasztásra cáfol rá,

s meggyőzően hangsúlyozza a történeti és a meditációs részek szoros összetartozását.

S. Sárdi Margit az emlékezet működésére vonatkozó pszichológiai kutatások eredményeit hívja segítségül, elhatárolandó az önéletírás műfaját a történettudomány objektívnek tekintett primer forrásaitól. Craig R. Barclay és Thomas S. Smith felfogásában osztozva állapítja meg, hogy „a szelf, életutunk valós múltbeli események szubjektív észleléséből és értelmezéséből összetevődő, átfogó mintázata maga is dinamikus rendszer, amely önmagát az önéletrajzi emlékezésen keresztül erősíti meg, igazolja bonyolult objektifikációs és szubjektifikációs folyamatokon keresztül.” (211.) A cikk az önéletírások létrejöttének egyes törvényszerűségeire és a definiálást megkönnyítő vonásaira is rávilágít, melyek közül a szerző a történelmi, társadalmi, politikai kataklizmák után jelentkező számbeli megugrásról, a mikrokulturális meghatározottságról és a szelf-narratívák jelentőségéről alkotott véleményét részletesen is kifejti.

Kornis Gáspár katolikus mivolta az erdélyi emlékirat-irodalom tárgyalásakor mindig különös hangsúlyt kapott, jóllehet korábban emlékiratának pusztán történeti jelentőségét emelték ki. Gábor Csilla dolgozatában arra vállalkozott, hogy a szövegkiadás bizonyos pontatlanságainak helyreigazítása után feltárja a Kornis felekezeti hovatartozása szempontjából releváns szóhasználati és mentalitásbeli sajátosságokat. A hiánypótló tanulmány végkövetkeztetése azt a fontos megállapítást fogalmazza meg, hogy „Kornis egyfajta főúri családi vallásosság hagyományait összegzi, látványos külsődleges reprezentációra utaló nyomok nélkül (ennek hiányán a körülmények ismeretében nem is

kell csodálkoznunk), de határozott felekezeti identitáskontúrokkal és egyfajta (populárizált) teológiai tudatossággal: ez összhangban áll a hivatalos hitgyakorlás összetevőivel, ám annak egy oldottabb változata.” (245.)

A kötet több tanulmánya is foglalkozik az ego-dokumentumok kapcsán a nők szerepével. Pesti Brigitta *Medgyesi Pál műveinek hatástörténeti vizsgálata* nyomán regisztrálja a *Praxis pietatis* jelentős női olvasótáborát (150), Petróczi Éva az id. Köleséri Sámuel és Cotton Mather írásai-ban megjelenő női sorsokat veti össze, Fazakas Gergely Tamás Bethlen Kata özvegyi önreprezentációját, illetve általánosságban az „árvaság” retorikájának bibliai eredetű trópus- és toposzmintáit mutatja be, míg Ilkei Ildikó az olthévízi református egyházközség tulajdonában lévő kéziratos napló alapján rekonstruálja Bethlen Kata református térítői tevékenységének módszereit.

A mártírológiai fejezet egy mélységét és jelentőségét tekintve jobbára feltáratlan szövegcsoporthoz különálló tárgyalásával lényegében a 17. század utolsó harmadának protestáns irodalmát meghatározó szemléletmód vizsgálatának sürgető szükségessége mellett foglal állást. Keserű Gizella tanulmánya, amely a kora újkori Európa protestáns mártírológiai irodalmának fővonalait a Comenius és Adam Hartmann által szerkesztett *Historia persecutionis* magyar recepciója kapcsán ismerteti, bizonyosan fontos kiindulópontja lesz az ez irányú kutatásoknak.

A *Naplók és kalendáriumok* című fejezet tanulmányai több esetben is a szövegek olyan sajátosságaira világítanak rá, melyek korábban vagy elkerülték a kutatók figyelmét, vagy rosszabb esetben értékelé-

sük erősen negatív volt. A levél és a napló műfajának rokonságára hívja fel a figyelmet Szelestei N. László: „Mindkét esetben van író, van tárgy, a levélíró számára azonban létezőként ott van a címzett személye, esetleg nagyobb az íráskényszer is. Mindegyik folyamat, amely magán viseli a folytatás lehetőségét. Csak betegség, halál, vagy levelezés esetében a kapcsolat, naplóírást kiváltó ok megszűnése jelenti az abbahagyást.” (378.) Szabó András az álmok, csodajelek és a betegségek szerepét tisztázza Szenci Molnár Albert gondolatvilágában. Szabó András Péter Haller Gábor naplójának forrásairól ír, vagyis azokról a röplapokról, útikönyvekről, hetilapokról és idézetgyűjteményekről, melyek a szöveg külső tényanyagát összeadták.

Noha egy rövid ismertetés nem szólhat minden egyes dolgozatról, de a mondatokkal, ha csak jelzésértékűen is, talán sikerült valamit felvillantani a kutatások sokszínűségéből, és ebből adódóan a ta-

nulmányok tematikus és módszertani változatosságából, amelyeket azonban mégis összeköt az új kutatási paradigma iránti érdeklődés. Szakmai szempontból a kötet mindenképpen viszonyítási pontot jelent, s ösztönzőleg hathat nem csupán a további forrásfeltárásokra, hanem az összehasonlító és értelmező munkára is. Amellett azonban nem mehetünk el szó nélkül, hogy a kötet közreadása valamiféle kapkodás jeleit viseli magán. A viszonylag sok sajtóhiba okán úgy tűnik, hogy nem volt elég alapos a korrektúra. Erős hiányérzetet kelt a címleírások egységesítésének elmaradása, s indokolatlannak tűnik a kötet közel kétezer lábjegyzetének folyamatos számozása is. Mivel a könyv örvendetes módon több terjedelmes táblázatot, forrásközlést és ábrát is tartalmaz, talán szerencsésebb lett volna ezeket a tanulmányok után szorozott mellékletek formájában közölni.

Pénzes Tiborc Szabolcs

TÖRÖK ZSUZSA: PETELEI ISTVÁN ÉS AZ IRODALOM SAJTÓKÖZEGE. MÉDIA- ÉS TÁRSADALOMTÖRTÉNETI ELEMZÉS

Budapest, Ráció Kiadó, 2011 (Ligatura), 219 l.

Petelei István, a századvégen alkotó novellista munkássága kezdetben ugyan keltett némi kritikai érdeklődést, a későbbiekben mégis a másodrangú írók körébe csúszott, és – ahogyan Török Zsuzsa rámutat – a laikus olvasóközönség számára gyakorlatilag ismeretlenné vált: „[A] Peteleiről alkotott kép [...] befolyásolja az iránta való érdeklődést, és ugyanakkor a magyar irodalmi kánonban a helyét is kijelöli.” (12.) Ezért is lehetséges, hogy KOZMA Dezső munkája óta (*Egy erdélyi novellista: Petelei István*, Bukarest, Iro-

dalmi, 1969) ez idáig nem született monografikus igényű kötet az író életművéről. Petelei szépírói termését az értékelő, esztétikai szempontú irodalomtörténet-írás toltta a kánon peremére, s ragasztotta rá – többek közt – „a kisemberek írója”, „a semmiségek költője”, az „outsider” címkéket, de meghatározó a recepcióban „az erdélyi novellista” (az életmű regionális voltát hangsúlyozó) minősítés is, amelyet az 1920-as években a transzszilvanizmus szociokulturális eszmekörébe bevonódott életmű hatására is

kapott Petelei. (Az író szövegeinek gondozása mindig szorosan kötődött a transzszilvanizmus ideológiai narratívájához. Lásd bővebben POZSVAI Györgyi, *Az újra meg újra felfedezett Petelei*, Tiszatáj, 2002/8, 99–100.)

Az irodalomtudomány kulturális fordulata azonban a szövegértelmezések új útjait kínálja fel, így új interpretációs lehetőségek nyílnak a századvég irodalmának kutatásában is. Az egyik legnépszerűbb irány az irodalmi szövegek mediális szempontú megközelítése, a mediális kontextusok vizsgálata. Ez a megközelítési mód a 19. századi irodalom nagy szerzőinek recepciójában, az irodalmi szöveg kontextusfüggő jelentéseinek és tanulságainak kutatása kapcsán már régebben megjelent (pl. „*Mester Jókai*”: *A Jókai-olvasás lehetőségei az ezredfordulón*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., Ráció, 2005; T. SZABÓ Levente, *Mikszáth, a kételkedő modern: Történelmi és társadalmi reprezentációk Mikszáth Kálmán prózapoétikájában*, Bp., L’Harmattan, 2007). Török munkájában ugyancsak központi szerepet kap „a materiális hordozók sajátos történetisége és használataik eltérő kontextusa” (20). A kínáló kontextusok sokasága közül a Petelei-szövegek első megjelenésének korabeli kontextusára összpontosít, amely főként (bár nem kizárólag) a 19. század második felének sajtóirodalma. „Petelei irodalomtörténeti jelenléte [...] a 19. század sajtókultúrájának differenciálódása közepette lehet tanulságos” (9). Annak, aki a 19. század utolsó évtizedeiben az írói pálya mellett döntött, „számolnia kellett azzal, hogy munkájának az éppen virágzó sajtóközeg ad elsősorban terepet”, így Petelei – több pályatársához, például Mikszáthhoz hasonlóan – egyszerű-

re működött szépíróként, hírlapíróként és irodalomszervezőként is (vö. 191).

A kötetben a médium agyonterhelt fogalma helyett Török a *közeg* kifejezést használja a kulturális és társadalmi kontextus jelölésére: „materiális hordozót is értek rajta, annak különböző megjelenési formáit, de főképpen azokat a helyzeteket, vagy akár kontextusokat is, amelyekben a hordozók használatosak, beleértve használatuk mikéntjét, miértjét és hogyanját.” (21.) Munkája ugyanakkor végig megtartja irodalomtörténeti érdekelttségét, nem oldódik fel a kultúra- és társadalomtörténeti elemzésben.

Török kutatásának újszerűsége és egyik legnagyobb érdeme, hogy a viszonylag már bejáratott mediális megközelítési módot a Petelei-korpusz kritikai igényű feldolgozására alapozza: 2007-ben ő adta közre az író szerzői köteteiben megjelent novelláit – *Petelei István összes novellái (Szerzői kötetek), I–II*, s. a. r. TÖRÖK Zsuzsa, Debrecen, Kossuth Egyetemi, 2007 –, és jelenleg is folytatja a szerzői kötetekbe be nem került novellák sajtó alá rendezését (18). A szövegek összegyűjtése így tálcán kínálta/kínálja a lehetőséget: a szerző közlése szerint is (18) a forrásanyag közlege vezette a Petelei-életmű mediális megközelítéséhez. A feldolgozott forrásanyag (tárcanovellák, novellaciklusok, az író egyetlen történelmi regénye, jegyzetfüzetek, magánlevelezés, publicisztika) ismeretében a továbbiakban leegyszerűsítő besorolás lenne Petelei Istvánt csupán „novellistának” tekinteni, s a kutatást csak a kötetekben megjelent művekre korlátozni.

A Petelei-korpuszból a Török könyvébe került művek elrendezésében és a kötet struktúrájának kialakításában – a média- és társadalomtörténeti szempont összehango-

lása során – az *írásgyakorlat* fogalmának bevezetése segítette a szerzőt (21–24). Saját kutatási módszertana azon alapul, hogy az írásgyakorlat – alapvetően nem irodalmi szövegek kulturális gyakorlatként való vizsgálata – fogalmát kiterjeszti a vizsgált szövegek mindegyikére, így a nyomtatásban megjelent szépirodalmi igényű szövegváltozatokra is. „A szövegelemzésekben a szövegváltozatok közötti különbségek hangsúlyozása, az eltérések jól mutatják a szövegfejlődés útját és a változtatásoknak a szöveg megjelenési környezetéhez igazított miértjét.” (23.) Ezek alapján körvonalazódik az a kérdés is, amire a kötet választ kíván adni: „Petelei István 19. századvégi novellista és hírlapíró írói identitásának tudatában hogyan igazodott az irodalmiság (irodalomfogalom, irodalomhasználat) adott történeti kontextusához az olvasóközönséggel való kapcsolatteremtésben”, illetve az író „irodalomhoz való viszonyulásában milyen szerepet játszott szocializációs környezete” (24).

Török könyvének első fejezetében a szépírói fellépést jelentő, „az első, Petelei István névvel jegyzett és nyomtatásban megjelent” rajzot, a *Klasszit* elemzi (38). A novella publikált szövegváltozatait a tárcairodalom és könyvirodalom, vagyis az irodalom „hétköznapi” és „ünnepi” közegeiben vizsgálja, kimutatva, hogy a kontextus alapvetően befolyásolja a mű esztétikai létmódját: a szerzői név, a hozzá kapcsolódó epitéxusok, a szerkesztés, a műfajiság és az elbeszélésben alkalmazott prózapoétikai eljárások szintjén is. A novellaszövegek közegfüggőségének vizsgálata rávilágít arra a „tudatos írói eljárásra”, amelynek célja az éppen aktuális közeg által meghatározott olvasóközönséggel va-

ló kapcsolatfelvétel. E megközelítési mód alkalmazása más századvégi írói korpuszok esetében is hasonló tanulságokkal járna, igazolva, hogy „a Peteleinél kimutatható írói gyakorlat a korszak irodalmának általánosabb jelensége” (57).

A kötet második fejezetében Török az egymásba csúszó, hangsúlyaikban időnként átrendeződő novellaciklusokat tekinti át, egészen új eredményekkel gazdagítva a Petelei-recepciót. Vizsgálata megint csak a korábban elkülönített közegek alapján történik: a kötetekben és a sajtóirodalomban megjelent ciklusokat elemzi, szerkesztésük módjára és motivációira keresve a választ. Legfontosabb eredménye, hogy a kontextus a ciklusok szerkesztését is befolyásolja, így magyarázhatók a fentebb említett hangsúlyeltolódások, amelyek, a megjelenési közeg szerint, hol a „nőkérdéshez”, hol a „kispolgári, kisemberi, kis-közösségi lét” praxisához, hol „a társadalmi hovatartozástól független emberi problémákhoz” igazodnak. Azonban a lehatárolt ciklusokon túl „»az én utcám« sorozat [...] Petelei egész életművén átívelő szövegek együttese” (77). E történetekhez sajátos prózapoétikai eljárások kapcsolódnak, például „az én utcám” fiktív terének kialakítása és fenntartása vagy a narrátor közvetlen hangja. Az elbeszéléscsoportot Petelei művelődéstörténeti tárcáival összevetve Török arra a felismerésre jut, hogy Petelei tulajdonképpen a céhrendszer felbomlásának aktuális problémáját tematizálta életműve e részében, „amely [azonban] lényegét tekintve már (és még) *nem történetileg kutatható* [azaz nem művelődéstörténeti cikkekben], hanem a jelenből, »az utcáról« *figyelhető meg*.” (82.)

Másik jelentős újdonság Petelei (mint író és szerkesztő) női olvasók iránti nyi-

tottságának, érzékenységének, sőt a velük való tudatos kapcsolatteremtés szándékának feltárása. Ezt Török először a *Szomszédaim* című ciklussal kapcsolatban hozza szóba, majd a harmadik fejezetben, Petelei egyetlen történelmi kisregénye (a Kolozsvár tárcarovatában publikált *Egy asszonyért*) és a lapszámokban megjelenő egyéb szövegek összevető elemzésében fejti ki részletesen. Rámutat arra, hogy az írónak a történelmi regény műfajával való próbálkozása (alapvető művelődéstörténeti érdeklődése mellett) főként annak köszönhető, hogy a téma (Forgách Zsuzsanna botrányos története) az újságolvasók (különösen a női olvasók) érdeklődésére tarthatott számot – tehát e kapcsán is érvényesül a sajtóközeg befolyása az irodalomra.

Petelei jegyzetfüzeteinek feldolgozása a századvégen modernizálódó hétköznapi írásgyakorlat mellett az író műhelyéről is tudósít. Beszámolnak arról a polgári környezetről, amelyben Petelei szocializálódott, s amely meghatározta magánéletét, de írói pályáját is. A noteszekben található jegyzetek „gyakran jelentenek alapot egy-egy novella alaptémájának, jelenetének vagy éppen tájleírásának kidolgozásához” (117). De a jegyzetekből adalékokat kapunk például a balladisztikus novellák Petelei által látott-hallott szóbeli forrásairól is – így kerül szóba a história műfajának jelentősége a szóbeliségben és írásbeliségben létező irodalom határmezsgyéjén. Az író figyelemmel követte a paraszti históriaköltészetet, sőt érdeklődése nem csak az

ez által közvetített történetekre terjed ki, hanem magára a históriázás gyakorlatára is. Török Zsuzsa felvetése – miszerint a históriának „az oralitás közegében betöltött funkciója konvergens a tárcanovella megjelenési közegével, és mindazzal, ami ehhez a közeghez kötődik: a hírjelleggel, az aktualitással és az olvasóközönség szenzáció iránti érdeklődésével” (121) – újabb kutatási területre irányítja a figyelmet.

Török Zsuzsa monográfiája a Petelei-recepció számos rögzült tételének újragondolására készlet. Munkájának tanulsága, hogy a szépírói szövegek témáit „nem Petelei sokat emlegetett borúlátása, hanem a napilapok érdeklődést felkeltő híryanaga felől lehet értelmezni” (192). Meglátása szerint az író szerepe a 19. századi novellisztika történetében „a széles, és ezen belül női, elkülönülő olvasóközönségének a kialakulásában ragadható meg”, de „az erdélyi regionális identitásalakításában és az erdélyiség jellegzetességeinek a régió kívüliek számára való megismertetésében is jelentős szerepe van” (195).

A mediális megközelítésmód – a „közeg” szempontja – azt tette lehetővé Török Zsuzsa számára, hogy a társadalomtudományi érdekeltséget újszerűen érvényesítse a korábbiakhoz képest, anélkül azonban, hogy ellentétbe került volna az irodalom vizsgálatának esztétikai érdekeltségével. Kötete példaadó munka a századvég „hírlapíróinak” életműve értelmezésében és újraértelmezésében.

Sinka Judit

**SZÁVAI DOROTTYA: A „TE” ALAKZATAI.
DIALÓGUS ÉS SZUBJEKTUM A LÍRÁBAN**
Budapest, Kijárat Kiadó, 2009, 210 l.

„Azt hihetnénk, hogy az olvasás úgy viszonnyul a szöveghez, mint valami kiegészítő, ami el is maradhat. [...] Iménti elemzéseink talán elégségesek ennek az illúzióknak a szertefoszlásához. A szövegben nincs jelen a művet létrehozó aktus, ha egy olvasó nem kíséri azt figyelemmel, sem pedig a világ, amely kibontakozhatna, ha egy olvasó a magáévá nem teszi azt.” Bár Paul Ricoeur elbeszélő művek értelmezése nyomán jut az iménti következtetésre (idézi Roger CHARTIER, *Az elsajátítás különböző formái = Az olvasás kultúrtörténete a nyugati világban*, szerk. Guglielmo CAVALLO, Roger CHARTIER, ford. SAJÓ Tamás, Bp., Balassi, 2000, 310), a kijelentés jól megragadja a késő modern és a modernség utáni versértés alapvető dilemmáját is: kinek a hangján, helyesebben, miféle hangon (hangokon) szólal meg a vers? Szávai Dorottya új könyvének tanulmányai természetesen a kérdés előtörténetére is támaszkodnak, illetve reflektálnak, így egyrészt egy jól kirajzolódó magyar elméleti szöveggyománnyal létesítenek párbeszédet, másrészt az ezen hagyománnyal közös tájékozódási pontokat jelentő strukturalizmus utáni iskolák (a bahtyini teória, a hermeneutika és a dekonstrukció) eredményeire támaszkodnak.

A tanulmánykötet címe – *A „Te” alakzatai* – két tudományos megközelítésmód lehetőségét rejtí magában. A birtokos szerkezetben álló retorikai terminus („figura”) többes száma egyszerre utalhat a lírai dialogicitás elméleteinek egyfajta rendszerező igényű, teljességre törekvő kritikai áttekin-

tésére és a dialogikussággal „hírbe hozható” egyes lírai alkotások, esetleg életművek ilyen szempontú értelmezésére. Az első esetben – maga a költészettan képezvén a tárgyat – metapoétikáról beszélhetünk, az utóbbi esetben már keresni kell a szavakat: valójában csak az értelmezői önreflexió mértéke dönt a tényleges műfajt és a tudományterületet illetően – de óhatatlanul az egyes példák és az egységes koncepció (rész–egész) hermeneutikai körébe kerülünk. Sietek leszögezni, hogy Szávai Dorottya könyve a címében tett mindkét ígéretet beváltja, a korábbi munkáiból már ismert következetességgel választva el vagy állítva egymás szolgálatába teória és kritika kérdésirányait.

NÉMETH G. Béla nevezetes tanulmányában *Az önmegszólító verstípusról* (ItK, 1966, 546–571) a „szerep” nehezen körvonalazható fogalma mentén kettévált költői én belső dialógusát egy verstípus poétikai alapsémájaként ismeri föl, amely a „késő polgári társadalom” személyiségválságának megszólaltatójaként József Attila kései költészetében nyeri el legtökéletesebb formáját. Az „önmegszólító verstípus” alakzatát Kulcsár-Szabó Zoltán is központi jelentőségűnek tekinti a modern költészetben, de ő már nem vallja Németh előfeltevését arról, hogy „egy versszöveget egyetlen felismerhető költői hangnak kellene tulajdonítani”. Maga a retorikai figura azonban az újabb, hermeneutika utáni líraelméletek szempontjából is érdekes lehet: mintha Paul de Man prozopopoeiáját rejténé, mint „a versben megalkotott »arc« hozzárendelése a versben beszélő hang-

hoz” – vélekedik Kulcsár-Szabó, és ezzel magát az – „önmegszólításként” is olvasható – dialogikusságot avatja a líraiság egyik alapformájává (KULCSÁR-SZABÓ Zoltán, *A „te” lírai alakzatának kérdéséhez* = UŐ, *Az olvasás lehetőségei*, Bp., Kijárat, 1997, 41–51). A versértés „későmodern fordulata” értelmében ugyanis – amint azt Kulcsár Szabó Ernő körvonalazza akadémiai székfoglalójában – a műalkotás nyelvi tárgyiasultságából kilépve a megalkotás és a befogadás (szöveg és olvasás) köztes terébe helyeződik át. „A szoborszerű státusz helyett innen fogva a műnek inkább a tranzitorikus, beszédeseményi karaktere mutatkozik meg.” (KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Költészet és dialógus [A lírai művek befogadásának kérdéséhez]*, Lit, 1997, 261.) Ugyanitt szemléletes hasonlattal zenei partitúrához hasonlítja a versszöveget: „a lírai szöveget a meghallandó hang olyan partitúrájaként kell elgondolnunk, amely csak a megszólaltató utánmondásban jut tényleges esztétikai létezéshoz” (*uo.*, 262). A sokat emlegetett „alanyiság” így éppen a megértés dialógusában jön létre: „Amennyiben a szöveg »hangjának« megszólaltatását meg kell előznie a szöveggel mint partitúrával folytatott dialógusnak, akkor az olvasó valóban csak akkor kölcsönözheti saját hangját a költeménynek, ha eljutott a szöveg igényével összhangban álló megértésig.” (*Uo.*, 264.)

A lírai „alanyiság” (szubjektivitás) dia-logikus értelmezése a nyelvfilozófia több mint kétszáz évvel ezelőtti humboldti fordulatán alapul, amely a beszéd (párbeszéd) elsődlegességét vallotta a nyelvvel mint ebből tökéletlenül elvonatkoztatott rendszerrel szemben. Mint 1827-ben tartott akadémiai beszédében maga Humboldt fogalmaz: „Minden beszéd a párbeszeden

alapszik [...]. Az ember, még ha csak gondolatban [magában] is, mindig egy másikkal, vagy önmagával mint egy másikkal beszél.” (Wilhelm von HUMBOLDT, *Über den Dualis* = UŐ, *Gesammelte Schriften*, VII, 56.) Szávai mégsem e nyelvfilozófiai origótól indulva térképezi föl a dialogicitás kérdésének nemzetközi szakirodalmát (könyvének bevalottan nem is célja a kérdés poétikatörténeti áttekintése), hanem a strukturalizmus utáni irodalomelméleti iskolák közötti kapcsolódási pontokat keresve határozza meg lírai szubjektivitás és dialogikusság összefüggéseit – ami alkalmat ad saját irodalomelméleti (értelmezői, kritikus) pozíciójának körvonalazására is. Hozzá kell tenni, hogy a strukturalizmus meghaladásában kiemelt jelentősége volt Heidegger Humboldt-továbbgondoló nyelvfelfogásának, amelynek fontosságát a szerző is hangsúlyozza saját könyvével kapcsolatban: „E humboldti–heideggeri nyelvfelfogás, mely az irodalmi műalkotás dialogikusságát a beszéd kölcsönösségeként ragadja meg, s a költemény tranzitorikus-beszédeseményi mivoltát tünteti ki, nemcsak Bahtyin vonatkozásában, de szöveginterpretációink számára is döntő jelentőséggel bír.” (14.)

A könyv első, metapoétikai részének két tanulmánya közül az előbbi mintegy a tanulmánykötet (ön)kommentárjaként, egyfajta metatextusaként is olvasható, melyben a szerző önmagát olvasva pillantja meg az „ész cselét”, ahogyan egy olvasói figyelem – korántsem esetleges – mozgása az elméleti premisszák között is összefüggéseket teremt. Könyve koncepcióját itt így fogalmazza meg: „Az alább olvasható értelmezések egyik legfőbb elméleti, s ebből következőleg módszertani premisszája, hogy a vizsgált lírai szövegkorpusz

produktív módon olvasható olyan elméleti diskurzusok felől, melyek a klasszikus modernséggel egyidejű teóriáktól (pl. Buber), Bahtyin munkásságán keresztül a posztstrukturalista diskurzusokig ívelnek (pl. Derrida, Paul de Man, Culler).” (23.) A második tanulmány, mely Bahtyin dialóguselméletének alapos és rendszeres tárgyalását adja, szintén különös figyelmet fordít a téma 20. századi kontextusának bemutatására, nemcsak hatástörténeti kapcsolatokot keresve, de pragmatikusabb módon a pusztán „áthallásoknak”, gondolati homológiáknak is jelentőséget tulajdonítva. Mint a szerző fogalmaz: „Jelen írás [...] többek közt azt a célt is szolgálja, hogy felmutassa a strukturalizmus utáni elméleti rendszerek (jelesül a bahtyini teória, a hermeneutika és a dekonstrukció) közötti átjárhatóságot.” (50.)

A könyv második felében lendül működésbe a bevezető tanulmányokban körvonalazott poétikai és hermeneutikai gépezet; Pilinszky János, Tóth Krisztina és Kemény István költészetéből válogatva konkrét versértelmezéseken mutatja be a szerző a dialogikus alakzatok, dialogikus nyelvfelfogás szerepét egy újfajta költői személyesség megképződésében. Hogy mennyire nem csak „próbaüzemről”, mechanikus alkalmazásról van szó, azt a művek kapcsán fölsejlő transzcendens kérdésirányok és az ezekben rejlő egzisztenciális érintettség teszik még az egzakt fogalmi apparátus dacára is érezhetővé. Ha korábban nem, a Pilinszky-ről írott tanulmányban válik egyértelművé, hogy a könyv címében is szereplő nagybetűs „Te” Martin Buber híres, sokak által a teológia „kopernikuszi fordulatáént” is számon tartott könyvéből (*Én és Te*) származik. Az „Én–Te” és „Én–Az” mint a nyelvi diszkurzivitás mögött

rejlő dialogikus princípium két lehetséges alakképlete Szávai gondolatmenetében a Pilinszky-líra állítólagos tárgyiaságát is megkérdőjelezi. „Vajon nem lehetséges-e, hogy az alanyi költészet szükségszerű líratörténeti ellenhatásaként létrejövő lírai tárgyiaság mélyén Pilinszky verseiben a lírai alanyiságnak egy új minősége szólal meg a transzcendensre nyitott emberi szó poétikai gesztusaiban” – teszi föl a kérdést (95). A költői nyelv mint a Másik megszólításának „beszédeseménye” szintén a metapoétikai diskurzusok egyik találkozási pontját jelenti, amennyiben Jonathan Culler aposztrophéjával, azaz a lírai szövegek alapvetően aposztrophikus karakterének tézisével kerül termékeny párhuzamba. Tóth Krisztina verseinek „az elbeszélő és a megszólító költői beszéd” párbeszédeként való értelmezéséhez úgyszintén Culler híres tanulmánya ad értelemgazdagító szempontokat, mely szerint „a narratív és aposztrophikus közötti feszültség teremtő erőként fogható fel”. Szávai Dorottya értő olvasatában „Tóth Krisztina versei tehát arról a folytonos erőfeszítésről tanúskodnak, mely a szubjektum költői identitását az emlékező illetve aposztrophikus versbeszéd segítségével alkotja meg, életre hívva egyúttal azt, amit Heidegger *Zeitlichsein*-nek, időiségnek, azaz autentikus időnek nevez.” (151; vö. Jonathan CULLER, *Aposztrophé*, Helikon, 2000, 383.)

A kötet végére került tanulmány Kemény István két versét (*Haláldal* és *Égi harmónia*) elemzi a „close reading” módszerével, név, szerzői név, név és identitás problémáira összpontosítva. A két szöveg pedig szinte kínálja magát a francia és amerikai dekonstrukció elméleti kontextusában való értelmezésre, a címükön túl ugyanis egyetlen szóban térnek el egymás-

tól: az első változat („Édes nevem, Kemény István”) még a szerzői nevet szólítja meg, az utóbbi ezt az „Esthajnal” névre cseréli le, ezzel exponálva név és viselője, szerző és alkotása, szöveg és változata, eredeti és ismétlése viszonyának kérdéseit. Filológiai tény ugyanis, hogy Kemény két verse nemcsak egymással áll intertextuális viszonyban a paródia vagy a palinódia értelmében, hanem a két változat közé, illetve (a megjelenések sorrendjében) az első a második után egy-egy kölcsönszövegkénti megjelenés ékelődik: Esterházy Péter idézi és módosítja jelöletlenül, a fikcióba ágyazva, csupán a szerzői keresztnévre téve fiktív utalást az idézet szövegkörnyezetében a *Harmonia caelestis*ben (ezt a változatot írja újra, sajátjaként, de a változat első lelőhelyére utaló címmel Kemény), és ugyanő idézi, immár nem-fiktív kontextusban, jelölten, a szerzőt (Kemény Istvánt) nevesítve – de a szövegváltozat tényleges első megjelenésére, azaz saját regényére, lapszámmal is utalva – immár a vers második változatát a *Javított kiadásban*. A négy szöveg megjelenési dátuma: 1993, 2000, 2001, 2002. Két (életrajzi) szerző, négy (három?) önálló műalkotás, két szövegváltozat egy önmegszólító, azaz a saját nevet megszólító vers esetében – nos, ez a példátlan „textológiai” és „szemiotikai” zűrzavar mint egy posztmodern „állatorvosi ló” hordja magában a modernség utáni szövegértés, nyelv- és szubjektumfelfogás, sőt – a verset nyitó aposztrophé szépen archaizáló jelzőjével, a szent szövegek enigmatikus nyelvére, a rituális ismétlésekre jellemző megoldásai- val – a történetiség kérdéseit. Szávai Dorottya így összegez: „Kemény István pár-

verse arról szól tehát poétikai eszközökkel, amiről Derrida a maga elméleti megközelítésében azt vallja: »ahhoz, hogy önmagunk, *un soi* lehessünk, birtokolnunk kell egy nevet, vagy egy névnek kell birtokolnia bennünket. A név elhívás, megszólítás, átok és áldás egyszerre: egy életfeladat kijelölése. Az önmagunkká-levés drámája nem zárul le a névvel, hanem vele kezdődik.«” (208.)

Szávai Dorottya kötete mindenképpen több, mint öt tanulmány pusztá egymásutánja; egy olyan olvasási mód és gondolkodói figyelem lehetőségeit mutatja be, mely – nem elégedvén meg az irodalomelméleti jól értesültséggel – a huszadik századi filozófia és teológia szélesebb kontextusába ágyazva ismeri föl az egyes teóriák közti párbeszéd lehetőségeit. Irodalomtudományi tanulmánykötet esetében különösen szerencsés az a fölépítés, melyből először megismerjük az olvasót, akinek a szemével azután a választott művek értelmezésébe kezdünk, vagyis Gadamerrel értünk egyet, aki „a hermeneutikai szituáció kidolgozása”-n azt értette, hogy „helyes kérdéshorizontra teszünk szert” a szövegekkel szemben felmerülő kérdéseinkhez. (Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer: Egy filozófiai hermeneutika vázlatja*, ford. BONYHAI Gábor, Bp., Gondolat, 1984, 214.) Végezetül itt kell említést tenni a kötet egyetlen deficitjéről is, a (kiadótól és szerzőtől egyaránt) szokatlanul nagyszámú, sok helyen értelemzavaró sajtóhibáról, melyek közismert szöveghe-lyeket, szépirodalmi idézeteket és szerzői nevet is érintenek.

Kardeván Lapis Gergely